

SO‘Z TURKUMLARINING TASNIFI VA ULAR TO‘G‘RISIDAGI NAZARIYALAR

Abduraxmonova Gulzoda Xidir qizi,

Abdusalomova Madina Chori qizi,

Ro'ziboyeva Binafsha Baxrom qizi.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)

4 - bosqich talabalari.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi so'z turkumlarining tasnifi va ular haqidagi asosiy nazariyalar yoritilgan. Tilshunoslikdagi ma'noviy, morfologik, sintaktik hamda aralash yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqil va yordamchi so'z turkumlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning gapdagi vazifalari hamda zamonaviy tadqiqotlar asosida o'rganilish holati bayon etilgan. Maqolada o'zbek tilshunosligidagi so'z turkumlarini o'rganish tarixiga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: So'z turkumi, morfologiya, tilshunoslik, semantik nazariya, sintaktik yondashuv, grammatik tizim, o'zbek tili.

KIRISH

Til – inson tafakkurining oynasi, jamiyatning eng muhim aloqa vositasidir. Har bir tilda mavjud so'zlar ma'no, shakl va vazifasi jihatidan turlicha bo'lib, ular muayyan grammatik guruhlariga birlashadi. Ana shunday grammatik guruhlar so'z turkumlari deb ataladi. So'z turkumlari til tizimining asosiy qismi bo'lib, ularni o'rganish tilning grammatik qurilishini, so'zlar orasidagi munosabatni va ularning gapdagi vazifasini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

1. Soʻz turkumlari tushunchasi

Soʻz turkumi — bu soʻzlarning umumiy leksik maʼnosi, morfologik xususiyatlari va gapdagi sintaktik vazifasi asosida ajratiladigan grammatik guruhdir. Masalan, “bola”, “kitob”, “daraxt” soʻzlari predmetni bildirgani uchun ot turkumiga kiradi; “goʻzal”, “baland”, “oq” soʻzlari esa belgini bildiruvchi sifat turkumiga mansub.

2. Soʻz turkumlarining tasnifi

Soʻz turkumlari tildagi soʻzlarning leksik maʼno, morfologik xususiyat, sintaktik vazifa va grammatik shakllanish belgilariga qarab guruhlanishidir. Bu tasnif tilning grammatik tuzilishini tartibga soladi, nutqda soʻzlarning oʻzaro aloqasini belgilaydi. Oʻzbek tilidagi soʻz turkumlari ikki asosiy guruhga boʻlinadi:

A) Mustaqil soʻz turkumlari:

1. **Ot** – predmetni, hodisani, shaxsni, joyni bildiradi va “kim? nima?” savollariga javob boʻladi. Otlar egalik, kelishik, son qoʻshimchalarini oladi va ega, toʻldiruvchi yoki kesim vazifasida keladi.

2. **Sifat** – predmetning belgisi, holatini yoki sifatini bildiradi. Daraja shakllariga ega (oddiy, orttirma, qiyosiy, ozaytirma).

3. **Son** – miqdor yoki tartibni bildiradi. Miqdor, tartib, taxmin, boʻluv, jamlovchi sonlarga boʻlinadi.

4. **Olmosh** – ot, sifat, son, ravish oʻrnida ishlatiladi. Turlari: shaxs, koʻrsatish, soʻroq, belgisi, boʻlishsizlik, umumlashma olmoshlar.

5. **Feʼl** – harakat yoki holatni bildiradi. Zamon, mayl, shaxs-son shakllariga ega boʻlib, gapning kesimi vazifasida keladi.

6. **Ravish** – harakatning belgisi, tarzini, o‘rnini, vaqtini bildiradi. Tarz, o‘rin, vaqt, miqdor, sabab va maqsad turlariga bo‘linadi.

7. **Undov** – his-tuyg‘uni bildiradi (voy, oh, ura).

8. **Taqlid so‘zlar** – tovush, harakat yoki holatni taqlid yo‘li bilan ifodalaydi (g‘irch, shuv, tap, dup).

B) Yordamchi so‘z turkumlari:

1. **Ko‘makchi** – so‘zlarni bog‘lab, ularning o‘zaro munosabatini bildiradi (uchun, bilan, haqida).

2. **Bog‘lovchi** – so‘z va gaplarni bog‘laydi (va, yoki, ammo, lekin).

3. **Yuklama** – so‘z yoki gapga qo‘shimcha ma’no beradi (-ku, -da, -chi, -mi).

4. **Modal so‘zlar** – so‘zlovchining fikrga munosabatini bildiradi (albatta, balki, ehtimol).

3. So‘z turkumlari haqidagi asosiy nazariyalar

Tilshunoslik tarixida so‘z turkumlarini tasniflash borasida bir necha ilmiy yondashuvlar mavjud. Har bir nazariya tilshunoslik tarixining ma’lum bosqichida muhim ahamiyat kasb etgan.

1) **Ma’noviy (semantik) nazariya:** Bu nazariyaga ko‘ra, so‘z turkumlari so‘zlarning leksik ma’nosiga qarab ajratiladi. Ot – predmetni, sifat – belgini, fe‘l – harakatni bildiradi. Bu qarash qadimgi yunon olimlari Aristotel va Platon tomonidan ilgari surilgan, keyinchalik arab tilshunosligida Sibavayh tomonidan rivojlantirilgan.

2) **Morfologik nazariya:** So‘z turkumlarini shakl o‘zgarishlariga qarab belgilaydi. Otlar son, egalik, kelishik qo‘shimchalarini oladi; fe‘llar esa zamon, mayl, shaxs bilan turlanadi. Bu yondashuv Yevropa grammatik maktablarida

qo'llanilgan va o'zbek tili grammatikasida G'. Karimov, R. Rasulov ishlarida asoslangan.

3) **Sintaktik nazariya:** So'zlarning gapdagi vazifasiga e'tibor qaratadi. Ot – ega, fe'l – kesim, sifat – aniqlovchi, ravish – hol vazifasida ishlatiladi. Bu yondashuv nemis grammatik maktabi vakillari tomonidan keng ishlab chiqilgan.

4) **Aralash (kompleks) nazariya:** Hozirgi zamon o'zbek tilshunosligida eng maqbul yondashuv. Bu nazariyaga ko'ra, so'z turkumlari ma'no (semantik), morfologik va sintaktik belgilar majmuasiga asoslanadi. U tilning tizimlilik xususiyatini to'liq aks ettiradi va A. Nurmonov, R. Jumaniyozov, M. Po'latov kabi olimlar tomonidan qo'llanilgan.

4. So'z turkumlarining o'zbek tilidagi o'rganilishi

O'zbek tilshunosligida so'z turkumlarini o'rganish XIX asr oxiri va XX asr boshlarida boshlangan. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ma'rifatparvarlar o'z asarlarida tildagi so'zlarning grammatik tabiati haqida fikr yuritganlar. Mustaqillikdan keyingi davrda esa tilshunoslar so'z turkumlarini kompyuter lingvistikasi, kognitiv tahlil va semantik tarmoqlar asosida qayta tadqiq etmoqdalar.

Xulosa

So'z turkumlari tildagi so'zlarning tizimli tartibga solinishi va ularning o'zaro bog'lanishini ifodalaydi. So'z turkumlarini chuqur o'rganish grammatik tuzilmani tushunishga, nutq madaniyatini yuksaltirishga, tarjima va til o'qitish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy yondashuv so'z turkumlarini ma'no, shakl va sintaktik vazifalar birligi asosida o'rganishni eng to'g'ri deb hisoblaydi.

References

1. Karimov G'., Rasulov R. Hozirgi o'zbek tili. Morfologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.

2. Nurmonov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Jumaniyozov R. O‘zbek tili grammatikasi: nazariya va amaliyot. – Samarqand, 2021.
4. G‘ulomov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
5. Po‘latov M. O‘zbek tili morfologiyasi. – Qarshi, 2008.
6. Bozorov O. Til va tafakkur muammolari. – Toshkent: Universitet, 2012.
7. Rasulov R. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
8. Fitrat A. O‘zbek tili grammatikasi asoslari. – Toshkent, 1927 (qayta nashr).
9. Behbudiy M. Til va madaniyat haqida fikrlar. – Samarqand, 1913.